

årtionden formar den sig till en väl sammansatt tolkning av landets stats- och samhällsliv och redan på basen av detta avsnitt utgör undersökningen ett viktigt bidrag till forskningen i 1800-talets historia. Vid behandlingen av den senare delen av århundradet blir framställningen tunnare och svarar inte helt mot de förväntningar som frågeställningen väcker. Konttinen ger i alla fall en intressant översikt av professionsyrkenas modernisering och lyckas övertyga läsaren om utvecklingens samhälleliga och politiska betydelse. Som en första framställning av ämnet är boken en stark öppning som erbjuder forskarna i social och politisk historia rikligt med utmanande tolkningar, irritament och upptäckter.

Ilkka Liikanen

Fennomanin och kyrkan

Esko Jossas, *Agathon Meurman – suomalaisuusliikkeen uskonto- ja kirkkopoliitikko 1863–1899* [Agathon Meurman – finskhetsrörelsens religions- och kyrkopolitiker 1863–1899]. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 152. 265 s. Helsinki 1990.

Det finländska samhället kännetecknades av stora förändringar under 1800-talets senare hälft. Detta gäller inte minst på det kyrkliga området. Den tidigare intima förbindelsen mellan stat och kyrka började luckras upp och den gamla enhetskulturen, där kristendomen hade spelat en central roll, fick i många avseenden ge vika för nya ideologiska strömningar och ideal. Kritiken mot kyrkan och den traditionella kristendomssynen växte sig allt starkare. Ett fjärmande från kyrka och kristendom kunde förmärkas bland den framväxande arbetarklassen och bland de bildade i samhället.

Kyrkans roll i det förändrade 1800-talssamhället har under senare år ofta debatterats inom den kyrkohistoriska forskningen i vårt land. I sin

doktorsavhandling om Agathon Meurman kommer Esko Jossas också in på denna problematik. Han har valt att undersöka finskhetsrörelsens förhållande till religion och kyrka och han gör det ur en speciell synvinkel, nämligen ur ett personhistoriskt perspektiv. Han ställer en av finskhetsrörelsens förgrundsgestalter, Agathon Meurman, i fokus för sin undersökning och han granskar dennes åsikter och ställningstaganden i den kyrkliga och samhällseliga debatten. Författaren menar sig via ett inträngande studium av en enskild ledarpersons idéer och verksamhet också kunna dra vissa allmänna slutsatser rörande förhållandet mellan finskhetsrörelsen och kyrkan, dess ideella förutsättningar samt dess konkreta yttringar. Det är två frågor som härvid står i förgrunden. Den ena är att undersöka Meurmans religiösa inställning och hans kyrkoupfattning och den andra är att klargöra hans kyrkopolitiska insats.

Författaren har haft tillgång till ett rikligt källmaterial. Agathon Meurman var en inflytelserik man, vars verksamhet har lämnat tydliga spår efter sig på en rad olika områden. Han var under en lång följd av år företrädare för bondeståndet i lantdagen samt lekmannaombud i kyrkomötet. Han var en flitig skribent i olika tidningar och tidskrifter och deltog aktivt både i den samhällseliga och i den kyrkliga debatten. Han kom att uttala sig i de flesta mer betydelsefulla frågor på det ideella planet och enligt författaren framstod han som en av ledargestalterna inom det finska partiet och som den mest betydelsefulla lekmannen inom den evangelisk-lutherska kyrkan under 1800-talets slut.

Trots att författaren klart deklarerar att han inte avser att skriva en biografi över Agathon Meurman, kunde det ändå ha varit till hjälp för läsaren om författaren skulle ha tecknat en översiktlig bild av hans liv och verksamhet. Visserligen får man en viss uppfattning om de olika skedena i Meurmans verksamma liv i kap. I:3, som redogör för Meurmans ideella bakgrund, men i synnerhet när det gäller hans verksamhet som politiker och kyrkoman skulle en komprimerad redogörelse för hans verksamhet ha varit behövlig.

Författaren inleder sin undersökning med att redogöra för de romantiskt-idealistiska idéströmningarna i 1800-talets Europa. I synnerhet lyfter han fram sådana tankar och idéer, som kom att spela en roll i det fennomanska tänkesättet. I detta sammanhang ger författaren också en grundlig redogörelse för J.V. Snellmans religionsfilosofi och hans syn på den kristna staten. På något sätt tycker jag att detta kapitel hänger ganska löst i förhållande till bokens huvudtema och att kopplingen till Meurman kunde ha gjorts klarare. Visserligen poängterar författaren att Meurman via Snellman blev en typisk representant för den hegelianska idealismen, men på något sätt kunde hans förhållande till dessa idéströmningar, liksom också till Snellman, ha klarlagts tydligare. Detta gäller också om Meurmans förhållande till G.Z. Yrjö-Koskinen. När författaren i det andra huvudkapitlet redogör för hur Meurman formar

den ungfennomanska kyrkouppfattningen åren 1863–1882 ges presentationen av Yrjö-Koskinens åsikter och ställningstaganden ett relativt stort utrymme i sammanhanget. Sålunda redogör författaren t.ex. utförligt för Yrjö-Koskinens historieuppfattning och konstaterar att Meurman i allt väsentligt ställde sig bakom denna. Här skulle man ha önskat sig en klarare analys av å ena sidan Yrjö-Koskinens och å andra sidan Meurmans roll när det gällde gestaltningen av den fennomanska religions- och kyrkopolitiken. Är det så att författarern överbetonar Meurmans insats? Var det trots allt Yrjö-Koskinen och inte Meurman som kom med de viktigaste bidragen vid gestaltningen av den fennomanska kyrkopolitiken?

Avhandlingen är till sin uppbyggnad kronologisk. Den består av tre egentliga huvudkapitel. Det första omspannar åren 1863–1882. Här behandlas Meurman som utvecklare av den ungfennomanska kyrkosynen. Det som Meurman enligt Jossas betonade var att kyrkan skulle leva nära det finska folket. Detta betydde bl.a. att han i likhet med de andra ledarna inom den ungfennomanska rörelsen granskade prästerskapets uppgifter och ställning utifrån sin egen nationella utgångspunkt. Prästen skulle enligt Meurman vara folkets lärare och ledare. Han ville att kyrkan fortsättningsvis skulle få behålla sin ledande ställning i samhällslivet. När skolan på 1860-talet skildes från kyrkan ville Meurman att prästerna skulle få behålla sitt ansvar för undervisningen. Han menade att prästerna levde närmare det vanliga folket än folkskollärarna och att de var mer pålitliga både i religiöst och nationellt avseende än dessa. Meurman ansåg nämligen att folkupplysningen måste ske på kristen grund och att detta bäst kunde realiseras om prästerskapet stod i ledningen för denna verksamhet.

Enligt Meurman var kyrkans främsta uppgift att bedriva inremissionsarbete, d.v.s. kristen verksamhet bland det egna folket. Trots att hans inställning till hednamissionen inte var lika negativ som Yrjö-Koskinens, kom han ändå att betona inremissionsverksamheten på bekostnad av yttre missionen. Kyrkan skulle framför allt vara det egna folkets tjänarinna, och den uppgiften kunde bäst fyllas inom ramen för inremissionen i dess olika former. För Meurman var de nationella synpunkterna så betydelsefulla att kyrkans och kristendomens universella anspråk helt tycks ha kommit i skymundan.

När det gällde frågan om en utökad religionsfrihet motsatte sig Meurman de krav på reformer som kom från den liberala pressens sida. Han kunde inte tänka sig att godkänna att religionsundervisningen skulle upphöra i skolorna, att civiläktenkap skulle införas och att eden skulle avlägsnas. Han ansåg dock att en dissenterlag var av nöden. Den borde dock enligt Meurman vara starkt begränsad: staten måste ha rätt att kontrollera att sedligheten inte tog skada. När förslaget till dissenterlag kom upp till behandling i bondeståndet i slutet av 1870-talet röstade

Meurman därför – i motsats till flertalet i ståndet – för ett godkännande av lagen. Förslaget kördes dock denna gång i sank och efter lantdagens slut uppstod en livlig tidningsdebatt i frågan. I det sammanhanget tycks Meurman ha ändrat ståndpunkt och han kritiserade skarpt det lagförslag som han under lantdagsbehandlingen hade varit beredd att godkänna. En bidragande orsak till att han ändrade åsikt i en mer konservativ riktning var det skarpa motstånd som lagförslaget mött i präst- och bondeståndet. Meurman insåg att dissenterlagen också i en begränsad form var en nyhet, som folket inte ännu var moget att godta. Därför borde enligt honom den nationella rörelsen ställa sig återhållsam till en dylik nydaning och därigenom deklarerat en klar gränsdragning gentemot de liberala och svensksinnade. Behandlingen av dissenterlagen visade att religionen överlag intog en central plats i det fennomanska partiprogrammet.

Det andra huvudkapitlet, "Kyrkans försvarare", omspannar åren 1883–1887. Den tidningspolemik som uppstod efter Carl von Bergens föredrag i Helsingfors våren 1884 resulterade i att kyrkan blev utsatt för en häftig kritik från i huvudsak tre olika håll, nämligen från naturalisterna, liberalerna och de frikyrkliga. För Meurman och finskhetsrörelsen gällde frågan nu på vilket sätt man skulle träda in för att försvara de traditionella värden som kyrkan stod för. Meurman började vid denna tid umgås med planer på ett tidningsorgan, som kunde bli språkrör för en traditionell kristendomssyn och genom vilket angreppen mot kyrka och kristendom kunde bemötas. I det programutkast för tidningen som Meurman utarbetade, betonade han att kristendom och nationalitet hörde ihop. Som en följd härav var det de kristnas plikt att delta i det politiska livet, så att de kristna idealen på det sättet kunde förverkligas i staten. Meurman förde här fram en tanke som han i olika sammanhang hade förfäktat, nämligen att den kristna trons inflytande borde utsträckas till alla livsområden, också till politiken och till den offentliga debatten. I december 1884 utkom tidningen *Finland* med sitt provnummer. Tidningen blev under de följande åren ett viktigt språkrör för de tankar som Meurman och hans meningsfränder gjorde sig till tolkar för.

En central målsättning för fennomanerna var att skapa en nationell litteratur, genom vilken rörelsens synsätt och program effektivt kunde spridas. Meurman hade redan som ung intresserat sig för skönlitteratur och han kom under årens lopp att fördjupa sig i en lång rad författares verk. Den litterära realism som gjorde sig gällande i finsk litteratur under 1880-talet vann dock inte hans gillande. I synnerhet betraktade han Minna Canths produktion i ett mycket negativt ljus. Enligt honom var det inte den enskilda författarens rätt att ge uttryck åt sina egna tankar som skulle befordras, utan också i litteraturen skulle helhetens, dvs. det finska folkets fördel ställas främst. En bidragande orsak till hans negativa inställning till denna typ av litteratur var att den ofta genomsyrades

av en antikyrklig och kristendomsfientlig anda. I flera andra aktuella frågor vid denna tid, som t.ex. frågan om kvinnans emancipation och frågan om utökade religiösa rättigheter för judebefolkningen, uppvisade Meurman en konservativ attityd. Motiven bakom hans inställning i dessa frågor hade såväl en religiös som en nationell anknytning.

Det tredje huvudkapitlet behandlar åren 1888–1899. Kapitlet har rubricerats "Den kyrkliga riktningens ledande lekman". Vid denna tid var frågan om det s.k. nattvardsvånget en av de stora tvistefrågorna inom kyrkan. Åsikterna i denna fråga kom att dela såväl prästerskapet som den allmänna opinionen i två skilda läger. I denna kamp anslöt sig Meurman till den s.k. kyrkliga riktningen, vilken arbetade för att kyrkolagens stadgande om nattvardsgång som villkor för lysning skulle kvarstå. Meurman såg kraven på ett avskaffande av nattvardsvånget som utlöpare av 1880-talets subjektivism och individualism. Ett bärande motiv bakom hans uppfattning i denna fråga var hans gammallutherska nattvardsuppfattning, enligt vilken nattvarden betraktades som en måltid för syndare och enligt vilken varje spekulering om nattvardsgästernas värdighet var främmande. Denna syn var Meurman beredd att kämpa för också i praktiken. Den enda vägen till en lösning av problemet var enligt honom införande av civiläktenskap och civilregister för dem som ville stå utanför kyrkans gemenskap. Denna lösning stod dock i ett visst spänningsförhållande till Meurmans uppfattning om den kristna staten, och därför menade han att det endast fick ske i undantagsfall att någon ställde sig utanför kyrkans gemenskap.

Under 1890-talet började också förryskningssträvandena ta fart i vårt land. Detta gjorde att den religions- och kyrkopolitiska debatten gick in i ett lugnare skede. Inför faran utifrån gällde det att stå enig. När man i den nyuppkomna situationen frågade sig vad som kunde befrämja enheten, riktades blickarna mot den lutherska kyrkan. Man såg den som en säker garanti för den nationella identiteten. Meurman kom vid denna tid att ännu kraftigare än under tidigare år betona betydelsen av att satsa på kyrkan och kristendomen i en kritisk situation. Hotet österifrån krävde att det finska folket uppvisade en ideell enhetlighet. Meurman kom att försvara kyrkans ställning och betydelse även på lagstiftningens område. I synnerhet skedde detta när lantdagen år 1894 debatterade vissa ändringsförslag i kyrkolagen, vilka syftade till en strängare kyrkotukt. Meurman talade för förslagen och betonade i det sammanhanget starkt kyrkans nationella betydelse. Enligt honom var hela historien ett tydligt bevis på att kyrkan och religionen utgjorde en yttersta säkerhet för bevarandet av en nationell enhet.

Författaren har behandlat ett för finländsk historie- och kyrkohistorieforskning angeläget ämne. Han tecknar en trovärdig bild av Meurmans åsikter och ställningstaganden i den kyrkliga och samhällliga debatten. På flera punkter i avhandlingen kunde dock författaren ha fört

en mera inträngade diskussion kring de olika frågeställningarna. En fråga kvarstår dock efter läsningen. Det är frågan om i hur stor utsträckning man kan betrakta en enskild ledarperson som representant för den rörelse som han står i ledningen för? Jag tycker att frågan är intressant överlag, men den tilldrar sig ett särskilt intresse i de fall där rörelsen uppträder splittrad, något som finskhetsrörelsen de facto gjorde från början av 1880-talet. Oberoende av vilket svar man ger på den frågan, anser jag, att Esko Jossas avhandling ger en god inblick i de åsikter och ställningstaganden rörande religion och kyrka, vilka gjorde sig gällande i de fennomanska kretsarna i vårt land under slutet av 1800-talet.

Ingvar Dahlbacka

Arbetarrörelsen och studentradikalismen

Crister Skoglund, *Vita mössor under röda fanor. Vänsterstudenter, kulturradikalism och bildningsideal i Sverige 1880-1940*. Acta Universitatis Stockholmensis. Stockholm studies in the History of Ideas 2. Stockholm 1991, s. 304.

Förhållandet mellan arbetare och studenter, arbetarrörelsen och de intellektuella hör till de mest intressanta frågorna i utforskningen av universitetsvärldens historia. Studenternas intresse för samhället har varierat mycket genom tiderna från likgiltighet till ett omfattande engagemang i politiska samhällsfrågor. Crister Skoglund hänvisar i sin doktorsavhandling kring detta tema till Marx då han fastslår att arbetarklassens frigörelse skall vara självförvållad, men studenters och borgerliga intellektuellas medverkan i rörelsen blir då problematisk. Kanske är det därför företeelsen inte har utforskats särdeles ingående.

Här kommer Skoglund i alla fall fram till en viktig slutsats vad gäller de socialdemokratiska ledarna i Sverige; samtliga partiledare förutom Per Albin Hansson har varit akademiker. Kvantitativt har akademiker-
nas andel varit liten, kvalitativt däremot stor. Skoglunds främsta uppgift har följaktligen varit att redovisa hur den ursprungligen akademiska diskussionen, som förts bland socialistiska studenter, på ett indirekt sätt har haft en stor betydelse för idéutvecklingen inom arbetarrörelsen och hur den bidragit till skapandet av den svenska välfärdsstaten.